

STATSMONOPOLER OG REGALRETTE

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 10. Februar 1916

Af

Dr. L. V. Birck.

I.

Et Monopol er en Eneret til paa et eller andet Punkt i en Vares Produktions- eller Cirkulationsproces at regulere Pris og Omsætningsmængde; vedkommende Vare kan være Raastof, Produktionsmiddel eller Forbrugsvare. Vi ved, at hvor flere Produktionselementer (Raastoffer, Arbejde og Maskiner) skal samvirke til Fremstillingen af en Vare, vil det Element, som har størst Monopolkraft, have størst Værdi og dens Ejer være i Stand til i Forhold til Elementets Monopolkraft at tilegne sig samme Monopolgevinst, som hvis han havde Eneret over samtlige Raastoffer eller hele den færdige Vare.

Som Sælger vil Monopolhaver kunne tilegne sig en Del af Publikums Indtægt (thi enhver, der forhøjer Prisen paa en Artikel, jeg skal bruge, gør ligesaa stor Skade som hvis han stak sin Haand ned i min Lomme og tog Pengene fra mig); endnu større kan Skaden være, hvis Monopolet omfatter et Raastof; høje Cement-

priser kan f. Eks. hindre vore Husmænd i at anlægge Ajelebeholder; høje Priser paa Kunstgødning kan hindre Jordens ordentlige Udnyttelse.

Som Køber kan Monopolisten ogsaa forurette andre, tvinge sin Raastofleverandør og sine Arbejdere i Knæ.

Monopolet er da farlig i private Mænds Haand, fordi enhver privat Forretningsmand arbejder efter Linién: Maximumsprofit; men Maximumsprofit er ikke et med Maximum-Produktivitet; og Maximumsprofit for den enkelte kan være naaet ved positiv Skade for det hele Samfund. Dobbel farlig bliver imidlertid Monopolet paa en Tid, hvor en særlig Kaste, Finansverdenen, med Energi og Subtilitet forsøger at skabe Formue, ikke ved Produktion, ej heller ved Opsparing, men ved Kapitalisation af Udbytter; Belønningen for at presse et Maximumsprofit ud af en Virksomhed er ikke blot det enkelte Aarsudbytte; men gennem Kapitaliseringen falder en Appelsin, som er 20 Gange saa stor, i Form af en Kursavance ned i den lykkeligste Turban; Fristelsen til uden Hensyn til guddommelige eller Samfundslove at skrue Profiten op er da enorm, saalænge man endnu ikke har kapitaliseret Fordelen; men har man kapitaliseret denne, bliver Fristelsen til at udnytte et Monopol til Nødvendighed, fordi Køber af kursstegne Aktier eller af Friaktier jo ogsaa skal have Udbytte af sine Penge.

Derfor bliver Kontrol med Monopolet en social Nødvendighed; man kan ikke tillade Monopolkapitalisten at tilegne sig Fordelen ved de tekniske Fremskridt og ej heller at faa Magt over Kunderne eller Arbejderne; thi Monopolkapitalistens fremherskende Egenskab er Erhvervsevne og Evnen til at se paa egen

Fordel; men denne er i Reglen købt paa mange andre samfundsmæssigt set nok saa værdifulde Evners Bekostning; Begrænsningen overfor Monopolet kan sættes ved Virkeliggørelsen af Kravet om fair Løn over for Arbejderne og fair Pris over for Kunderne; den katolske Kirke har altid hævdet fair Pris som en kristen Pligt, og Statsmagten har iøvrigt, forsaavidt Fyrster og Ministre virkelig var store Mænd, altid staaet mistænksom og uvilligt overfor Privatmonopoler.

I visse Tilfælde har man imidlertid forstaaet, at Kontrol var saa vanskelig, at Staten selv hellere maatte udnytte Monopolerne; dette gjaldt naturlige Monopoler samt Forretninger, hvor som ved Trafikmidlerne Prissættelsen og Anlægget havde stor Betydning for Samfundets Produktivkraft og Borgernes Velfærd.

Monopolet kan være naturligt, faktisk eller legalt; i det naturlige Monopol er det enten som Beliggenhed, som Stofleje eller som Kraftkilde, Naturen medvirker i Produktionen; men ogsaa her er der et samfundsskabt Element, fordi Beliggenhedselementet ikke blot er absolut og stedfast, men ogsaa noget relativt — gennem Astanden fra Menneskenes Bosteder. Det faktiske Monopol er enten samfundsskabt gennem Forholdene, gennem Teknik, eller det er viljesbestemt gennem Overenskomst (Karteller og Truster). Det legale Monopol skylder en Viljesakt fra Statsmagtens Side sin Eksistens.

I vor Tid er der kommet et ejendommeligt Monopol op, der paa samme Tid skyldes privat Overenskomst og statlig Viljesytring; Eksempler herpaa er den tyske Kaliordning, det rumænske Petroleumsraffinaderi, de sicilianske Svovlminer, Grev Wittes russiske Sukker-

kartel, delvis den brasilianske Kaffeordning; Fællesmærket er at Staten tvinger alle Producenter af en given Vare til at slutte sig til et i Reglen bestaaende Kartel, og at Staten afgør hvor meget der maa produceres til Indlandets Behov og fordeler denne Mængde blandt Karteldeltagerne i Forhold til deres Fabrikers Kapacitet. En Tilstand, der nærmer sig denne, har vi i Mellemeuropas Brændevinsproduktion og før 1903 ved Sukkerindustrien, hvor Staten ganske vist ikke direkte tvinger noget Kartel igennem og ej heller fordeler Produktionen, men gennem sine Skatteforholdsregler dog fremtvinger en lignende Tilstand (jvnf. saaledes den tyske Liebesgabe med Hensyn til Brændevin, hvor man kontingenterer den Mængde Sprit, som maa produceres til den 20 Mark lavere Afgift, eller de forskellige progressive Tillægsafgifter „Betriebsabgaben“, hvorigennem man afsvækker og begrænser Eksportpræmierne, Udførslen og til Tider den indenlandske Produktion).

Man vil her se, at Monopolet, skabt ved Overenskomst og i Form af et Kartel, har alle et Monopols Fejl og faa af dets gode Sider — idet Kartellet jo kun vinder ved Prisforhøjelse, men ikke ved teknisk Fremskridt; Kartellet holder jo netop Liv i de slette Foretagender og tvinger de store til at arbejde med halv Kraft. Trusten er for saa vidt at foretrække, som den gør de store Fabrikers med fuld Capacitet smaa Produktionsudgifter til de normgivende.

II.

Inden man gør en Virksomhed til Statsmonopol, maa den først være Regale, d. v. s. en Kronret; Re-

galeet medfører i og for sig ikke Statsdrift, ligesom jo Staten kan drive og har drevet Virksomheder, som ikke er regaliserede; i Øjeblikket er Staten vor eneste Krudtproducent, uagtet Krudtfremstillingen er fri Næring.

Regalretten er opstaaet af Dominialretten; oprindelig var Beskatningsretten og den jorddrotlige Ret over Jorden ikke skilt ad; først efterhaanden skilles de to Rettigheder fra hinanden; den sidste Ret kommer i voksende Grad til at være en privatlig Ret. En Afdeling af den jorddrotlige Ret er Bjærgretten, Retten til at udvinde de Ertser, Salte og Metaller, der findes i Jorden; disse Rettigheder følger ofte Kronen; ved den berømte gyldne Bulle af 1356 erklærer Kejseren, at Bjærgretten tilhører Fyrsten; ved Forleninger og Svig kommer denne Ret bort fra Kronen og kommer til at tilhøre Adelen. En anden Række Regaler som Jagtretten og Strandretten kommer ligeledes bort fra Kronen og følger Jorden; undertiden falder det helt bort og bliver Allemandseje („Alminding“). Af den jorddrotlige Ret afledes mange Handelsrettigheder. Møntretten gaar den modsatte Vej; fra at være spredt blandt Bisper og Herrer ender den hos Kronen; af denne Ret afledes Seddelregaleet. Af visse Handelsrettigheder, som knyttes til Jorden, udvikler sig Told- og Skibsafgifter som Kronrettigheder; Markedsretten kan ende i den almindelige Markedsafgift, halv Skat og halv Jordrente; den danske Konge havde oprindelig Eneret paa at udføre Øxner; denne Ret afløstes med en Afgift, der svarede af de private, der førte Stude over Grænsen.

Knyttet til Jorden var ogsaa den saakaldte Propinationsret. I Øst- og Mellem-Europa havde Fyrsten

Eneret til at holde Kro. Snart udøvede han den gennem Bortforpagtning eller Koncession, paa nogle Steder for Publikums Skyld (Kroerne ved Alfarvej), paa andre Steder for at tjene ved Regalet. I alle de polske Provinser og i Bøhmen gik Propinationsretten over til den adelige Jorddrot; da Brændevinen kommer frem faar denne Ret stor Værdi og omfatter baade Udskænkning og Brænding. Først 1880 er denne Ret, som Adelen misbrugte ved at tvinge Bønderne til at købe en vis Mængde Brændevin, afløst; men endnu ejes mange Kroer i Galizien af Godsejeren, som selvfølgelig bortforpagter den.

Middelalderens Regaler (selv Møntretten) var i Reglen bortforpagtet snart direkte til Fæstere, som ved Bjærgregalet, snart kom en Mellemand imellem; men efterhaanden kom de fleste af disse Rettigheder bort fra Kronen, og Skatmesteren har i Goethes Faust fuldstændig Ret, naar han siger:

„Saa mange Rettigheder vi bortskænked,
at ej til nogen Ting vi mer har Ret“.

Medens Middelalderens Regaler havde fiskal Betydning, har vi en Art Kornmonopol, hvis Begrundelse er Folkets Velfærd. Vi kender allerede fra Rom og Grækenland, at Staten sørgede for Korntilførsler, holdt Magasiner, ved hvis Hjælp man indvirkede paa Priserne, ja at man solgte til lavere Pris end man havde købt. I Middelalderen tog den største Jordgodsbesidder, Kirken, denne Politik op, og tvang Øvrigheden til en Kornpolitik, hvis Maal var lave Priser og sikker Tilførsel; i Kirkestaten maatte Bønderne deklarere deres Høst og til given Pris sælge til de pavelige Magasiner; overalt i Europa ser vi at Byerne

bekymrer sig om Tilførsler og Priser, og at Fyrsterne erklærer Kornhandelen for et Regale, saaledes at den kun kan udøves med Fyrstens Tilladelse og paa Betingelser, som denne sætter. Ogsaa paa Kornets videre Vej følger det offentlige Varen: medens Kontrollen med Bagerne ene er i Publikums Favør, er Mølleretten af blandet Art: man fastsætter Møllepengene, men man tager Afgift af Møllerne, en Afgift, der er begrundet i Møllerens Eneret (Møllevangen). Mølleretten kommer iøvrigt ofte fra Kronen og overgaar til den private Jorddrot.

Saavidt Regalet i Middelalderen, som kun undtagelsesvist blev til Monopol. Kun med Hensyn til Bjergretten, særlig gælder det Salt, blev Produktionsregalet til Handelsmonopol, idet Kronen gør Salget af Saltet til en Kronret og bortforpagter denne til private. Men hermed er vi paa Vej til Merkantilismens Finansregaler.

III.

Blandt disse omformes Møntretten til en egentlig Seddelret; vaklende mellem hæderlige Bestræbelser og den haarde Nøds Fristelser, gør man Møntregalet til en Indtægtskilde; Værdien af Møntens Indhold bliver tilsidst Nul, og vi er ude i Papirpengene; Seddelretten udøves gennem snart koncessionerede og snart Statsbanker. Undertiden faar Staten Del i Bankens Overskud, men oftest faar Staten kun Fordel af Seddelmonopolet gennem Adgang til umaadelige iøvrigt billige Laan; som bekendt endte Enevældens Seddelbankpolitik overalt med Bankerot; om Seddelregalet lader Goethe Mefistofeles sige: „Kundgøres herved: — —

Den Seddel her er 1 000 Kr. værd.
 Som Sikkerhed for den i Pant er sat
 enhver i dette Land nedgraven Skat;
 Forskrivningen, som snarest løses hjem,
 alt eftersom Valuta gaar frem.*

Beslægtet med Seddelmonopolet var Lotteriregalet, hvoraf Staten havde en Del Indtægt; Reglen var her, at det vigtigste Lotteri (Tallotteriet) udøvedes af Staten selv, men at man dog fra Tid til anden koncessionerede Lotterier til særlige Formaal.

Vigtigere blev Bjergværksregalet; Saltet blev Genstand for et bortforpagtet fuldstændig Handelsmonopol; over hele Europa søgte Befolkningen at gaa uden om Monopolforpagterne, som til Monopolets egen Tyngde føjede Vilkaarlighed, Haardhed og ulovlige Tillæg; for at hindre „Contrebandit'erne“ indførtes den saakaldte Konkskription: man gik ud fra, at enhver Person skulde bruge fra $3\frac{1}{2}$ —7 kg Salt aarlig i Husholdningen alene, og man gjorde det derfor til enhver Husfaders Pligt til efter Husstandens Størrelse at købe et vist Minimum Salt, man tog saa høje Priser, at man i nogle af de franske Provinser f. Eks. naaede op til $1\frac{1}{4}$ Franc pr. kg, d. v. s. en Familie paa 6 Personer kom til for Salt at udgive 26 Francs aarlig, hvad der da svarede til over 1 Maanedes Arbejdsindtægt; man gennemførte Bestemmelsen med en Smaalighed, som f. Eks. straffede det at lade Kvæg drikke Havvand med 300 Francs i Bøde foruden Konfiskation; selv i de italienske Stater og i Østerrig gennemførte man Konkskriptionen med Strenghed; den sidste Stat, der opgav den, var Sachsen (1840), $\frac{1}{4}$ Aarhundrede efter Preussen. Krudt- og Salpetermonopolet gav noget Overskud, for-

saavidt man derigennem beskattede Jagten, vigtigere var Tobaksmonopolet.

Tobaksavlens i Kolonierne blev overladt koncessionerede Handelsselskaber; i Europa fik snart Tobaksspinderlauget Eneret paa Produktion, snart gav man som i Danmark og Sverige Enkeltmand et Handelsmonopol, som f. Eks. i Sverige gik over til Søderkompagniet. I Rusland og mange tyske Stater havde man ofte et fuldstændig Monopol paa Fabrikation af Røgtobak; i Frankrig indførte Colbert Tobaksmonopolet, som en Tid lang var bortforpagtet til Compagnie des Indes og senere til John Law; baade i Italien, i Østerrig og den pyrenæiske Halvø var der bortforpagtede Monopoler.

I Rusland har vi en Tid lang Spritmonopol. Om alle disse Finansmonopoler gjaldt det, at naar de var i eget Regie, fik Regeringen kun lidt ud af dem paa Grund af Embedsmændenes Uduelighed og Bestikkelighed, og naar de var bortforpagtede kom Publikum til at betale mange Gange mere end Staten fik, idet Monopolforpagterne havde det tilfælles med Skatteforpagterne, at de efter Evne mishandlede Befolkningen og snød Staten.

Enevælden udvidede Regalbegrebet; det var ikke længere en offentlig Monopolret, afledet af Herredømmet over Jorden; denne Ret var faldet bort med Middelalderen; der var nu Tale om Regalet og Monopolet som et Middel i en almindelig og grov Beskatnings Tjeneste; men hertil føjede Forholdene en ny Art Handelsregaler: Kolonier skulde udnyttes og besjles, og Staten monopoliserede denne Handel undertiden i eget Regie, i Reglen med Fordel; men ofte

gaves Handelen til privilegerede Selskaber, hvis Udbytte ikke kom Staten tilgode, uden forsaavidt det gav Staten almindelige Vare- og Skibsafgifter.

En tredje Art Regaler opstod ved Industriens Fremkomst; de ny Fabrikører, som tit var Udiændinge, kom til at udøve en Næring, der stod i Strid med Laugsrettens Principper; de maatte da have et særligt Privilegium, som udviklede sig til en Eneret; undertiden maatte Staten selv overtage Bedrifterne, men i Reglen uden Fordel.

Maalet med Enevældens Handels- og Koloniregaler var da ikke fiskalt, ej heller socialt, men erhvervsmæssigt, det nationaløkonomiske at skabe nye Erhverv.

Enevælden udvider Regalbegrebet paa et hidindtil ukendt Omraade: de personlige Tjenesters. Mægler-, Notar- og Apothekervirksomhed kan kun udøves efter kgl. Tilladelse. Maalet er ej heller her fiskalt; det er blot at sikre, at Tjenesten udføres, idet man sikrede vedkommende en Kundekreds, og at paase, at han ikke misbruger sin privilegerede Stilling, hvorfor det offentlige sætter Taxter. Det maa her straks siges, at her har Enevælden indledet en klog Politik; afdøde Prof. jur. Nellesmann greb det centrale i dette Forhold, da han en Gang i Rigsdagen under Behandling af Sagførernes Forhold, ytrede, at fri Næring for Tjenesteydelser, hvor Sædvanen og Folks Ukyndighed gav den tjenesteydende en Overmagt overfor hans Klient, betød Udbytning; naar der var saa mange Sagførere, at hver kun kan faa et ringe Antal Kunder, tvinges de for at leve til at udbytte disse; er der faa koncessionerede Sagførere, sikrer man dem et Klientel, men kan da ogsaa gennem fastsatte Takster beskytte Publikum.

En lignende Erfaring er gjort ved Sammenligning mellem danske og udenlandske Apothekerpriser; for Tjenesteydelser, hvor det nødvendige Forbrug er givet, Mægler, Sagfører, Apotheker o. s. v., vil Koncessions-systemet med begrændset Antal og Maximaltaxter være det klogeste.

IV.

Den franske Revolution fejede i Vrede over Monopolforpagternes Vilkaarlighed Statsmonopolerne til Side; den liberale Økonomi i England vendte sig imod de bestaaende Handelsmonopoler; Merkantilismens Politik faldt baade finansmæssigt og fiskalt. Kun de Lande, hvor Merkantilismen holdt sig, om end i fortyndet Form, beholdt Statsmonopolerne, nemlig Østerrig og de italienske og pyrenæiske Stater. Medens Tyskland efterhaanden arbejdede sig ud af de Monopoler, man havde beholdt, vendte Frankrig allerede under Napoleon den 1ste tilbage til Statsmonopolet, ganske vist i en forbedret Skikkelse og styret i eget Regie af Embedsmænd, som var kvalitetsforskellige fra Enevældens. Hvor man beholder Monopolerne i det nittende Aarhundrede, betragter man dem dog som noget ekstraordinært, og Maalet er rent fiskalt: Indtægt for Statskassen. Men det ejendommelige er, at trods de liberale Principper kan man paavise, at Monopolet baade i Indhold og Omfang vokser. Flere Stater kommer til som Schweiz og Sverige, Halv- og Handelsmonopoler bliver som i Japan til Fuldmonopoler, flere Varer — som Tændstikker, Explosiver — optages. Bortforpagtede Monopoler overtages i eget Regie, og da det 19de Sekkel ebber ud, staa særlig i Centraleuropa Statsmono-

polet paa Dagsordenen — ja Krigen fører Central-europa ind i den vanskelige Monopolisering af Kornhandel. Det private Initiativ er magtesløs, naar det gælder en uegennyttig og hurtig Opfyldelse af vældige Opgaver, og Statsmonopoliernes Brugbarhed gaar op for de ledende. Det er ikke blandt doktrinære Socialister, for hvem Statsdrift jo var et Skibboleth, det er sunde og ædruelige Stats-Konservative; de begrundet Monopolet ud fra i høj Grad praktiske Synspunkter. Man forstaar, at erhvervsdrivende, opdragen til med Profitten som Kendingsmærke at føre Erhvervs-livet frem, ikke er i Stand til at løse Opgaver paa Steder, hvor Samfundets bitre Trang staar som Pejlingsmidlet, og hvor det netop gælder ikke at finde Maximumsrentabilitet for den enkelte, men Maximumsproduktivitet for Samfundet.

Den første Aarsag til denne overraskende Vending i Opfattelsen er ren fiskal; det er desværre saaledes, at Finansministerens Motiver kun sjældent er de smukkeste; naar Dr. Brandes under Omtalen af Børsskatten ridiculerede det moralske og sociale Motiv for Skatten, havde han ganske vist Uret, men udtrykte sig som en ærlig Finansminister paa Jagt efter Penge til Statskassen.

Enevoldsstaten er bleven en Velfærdsstat; de sociale Udgifter er i hvert Fald i Fredstid nær ved at naa de militære; men disse sidste Udgifter er ogsaa steget og kommer til Orde dels direkte og dels indirekte gennem Statsgældens Forrentning. En ved nye Skatter opnaaet Balance varer kun nogle faa Aar. Demokratiet har Uvilje mod Toldskatter; den reelle Samfundsmagt, Kapitalen, er stærk nok til selv i Demo-

kratier under rolige Forhold at sætte en ganske vist vigende Grænse for Indkomstskattens Vækst; er end Skattens Procent steget betydelig, saa er den Sum, der for de velstillede er tilbage, efter at den forhøjede Skat er erlagt, dog større i 1913 end i 1893. Mod Grundskatternes Vækst staar Agrarerne i samlet Falanx; Statsmonopolet bliver da som en Form for Forbrugsbeskatning akceptabel for Overklassen og, som realiserende et socialistisk Princip, modtaget af Underklassen.

Ogsaa et skatteteknisk Element gør sig gældende; de store indenlandske Forbrugsafgifter paa Tobak, Sprit, Sukker og Øl o. l. er efterhaanden blevet for udviklede. Financielle Grunde gennemtvang en høj Told; da man ogsaa af Retfærdighedsgrunde differentierede denne Told, sondrede f. Eks. ved Tobak mellem Cigarer, Cigaretter og Røgtobak, og endda gennem Værditolden vilde sondre mellem Kvaliteter, opstod der en ikke ønsket Beskyttelse, som tvang Europa ind paa en udvidet Beskatning af den indenlandske Fabrikation; men skulde denne Beskatning være differentieret efter Retfærdighedens Krav (og den sidste Udvikling er f. Eks. den klassificerede Banderole-skat), saa kræves der en udviklet Skatteteknik, en generende Kontrol og en irriterende Indgriben baade i Producentens og Konsumentens Forhold.

Vi faa til Slut næsten hele Monopolets Embedsmaskineri, men ingen af dens Fordele.

Hertil kommer selve det, at Industrien staar paa forskellige Udviklingspunkter: Side om Side med Haandværkeren har vi Storindustrien; Side om Side med den industrielle Erhvervsdrivende har vi

f. Eks. Landbrænderiet, der bruger hjemmeavlede Raastoffer til Spritfremstilling og som bruger Affaldet til Fodrings- og Gødningsmidler. Staten maa under de politiske, i Mellemand, Haandværkere og Agrarere spekulerende Partier, gøre i og for sig urigtige Indrømmelser, der skaber en indviklet Undtagelseslovgivning. Vi faa f. Eks. ved Spritten forskellig Afgift for store og for smaa Brænderier, Landbrænderier skal behandles særligt, og har man begyndt Indblandingens og Undtagelsernes Politik, maa man til A føje B og C, ja hele Alfabetet, og sætte særlige Regler om det er Kartofler, Korn eller Sukker eller Melasse, der er Raamnet. Den tyske Brændevinslovgivning er en kinesisk Æske af Tillæg og Fradrag i Normalsatsen, som gør det hele indviklet og som forøger Antallet af Embedsmænd. Vi har jo lidt af dette Princip i vor Ølbeskatning. Gaar man nu til Eksportpræmie, og vil man dog begrænse denne, maa man atter skride til Undtagelser, til Tillægsafgifter, til Regler om Brændingstider, og det er vel en Tilstand, der teknisk set er mere indviklet end Monopolet.

Endelig har vi Karteloverenskomsterne: enkelte staar udenfor, og hindre en — fra Kartelinteressen set — nødvendig Indskrænkning af Produktionen, og Staten opfordres til at træde til og gennemtvinge en Kontingentering. Det private Kartel har alt en halv-offentlig Funktion: ja Staten ejer maaske selv Værker (i Kali, i Kul) og er da selv Deltager. Vejen til Monopolet er banet.

Endnu er der Trustens Sejr: vi har Monopolet; skal det udnyttes af Staten til Gavn for det offentlige eller af private til Skabelse af Kursavancer? I Ind-

ledningen til denne Artikel har vi behandlet dette Synspunkt. Vi har herhjemme hørt Debatten om Sukkerfabrikkerne, i Tyskland om Petroleum og i Østerrig om Tændstikker.

Finansvidenskaben kommer endelig med — som oftest bagefter — iindende kloge Grunde til Hændelser, der blev til af andre mindre kloge Motiver.

Nytteprincippet har i Beskatningsteorien faact en ny Anvendelse; man stiller sig med Rette tvivlende overfor det blotte Evneprincip; at en Mand er stærk, er eo ipso ikke nok til at handicappe ham, og at være fattig er i og for sig ingen Dyd, Fattigdom skal skyldes Forsagelse og ikke Dovenskab eller Uduelig-
hed for at blive fortjenstfuld. Nu vil Nytteprincippet i udvidet Forstand ikke nøjes med at anvendes, saaledes at man udregner hvilke Personer en given Stats-tjeneste antagelig kommer tilgode og paaligner Udgif-
ten blandt disse. Man forstaar nu, at Staten i sin blotte Eksistens er Betingelse for Skabelsen af større Indtægter, og at den af Staten satte Retsordning i høj Grad betinger Renten og Monopolprofitten; men man indser yderligere, at Staten ikke blot virker i sig selv, men ogsaa er Repræsentant for Samfundet og Bærer af dets Krav; det er som Repræsentant for Samfundet og ikke som den blotte politiske Maskine vi skal have Respekt for Staten. Staten er intet i sig selv, den har kun Interesse i samme Øjeblik den fremmer Samfun-
dets Interesse (hvad ingen af Krigens Stater gør i Øje-
blikket). Ingen vil nu nægte, at Samfundet betinger Værdierne, at Muligheden for at udnytte mine Evner, og Belønningen, jeg faar for min Virksomhed, er be-
tinget af Samfundets Tilstand; en Tietgen i New-York

vilde være blevet Milliardær; paa Island vilde han med samme Dygtighed og samme Arbejde ikke have naaet de 100 000 Kr.; det er Samfundsforhold, der gør, at jeg kan tjene 2 000 Kr. ved det tarvelige Arbejde at skrive et Skøde, og kun faar 80 Kr. for nærværende Artikel. Samfundet skaber overalt en Række Monopolgevinster, paa hvis Størrelse den profitnydende har nogen, men ikke megen Indflydelse; dette gælder baade ved Jordbesiddelse og ved den industrielle Produktion; overalt finder vi naturlige eller samfundsskabte Monopoler; nuvel, Nytteprincippet vil da søge at skelne mellem hvad Individet har skabt og hvad Samfundet har skabt og tilegne sig i hvert Fald en Del af det sidste, d. v. s. til i Stedet for at beskatte Indkomsten hos Borgeren, ramme den, inden den er bleven til privat Indtægt.

Men Beskatningen af Monopolgevinsten gribes lettest, hvor Staten selv udøver Monopolet; den kan naturligvis ogsaa rammes ved en særlig Beskatning. Nytteprincippet vil da i den Form, vi har givet det, føre til Skatter, der søger at ramme Jordværdien, Konjunkturindtægten og Monopolindtægten; vi vil da faa en ejendommelig Række Produktionsskatter, hvor Maalet netop ikke er Skattens Overvæltning paa Forbruger. En Tilstand som den, hvor vi ved Reformen af Ølskatteloven saa, at en Skatteforhøjelse paa 1 Øre førte til en Vareforhøjelse paa 2 Øre, maa siges at være Antithesen til en moderne Beskatning, hvor Skatten vel skal give Statskassen god Indtægt, men ikke skal forhøje Varens Pris, og hvor Statens Fortjeneste vindes ved at Producenten tvinges til at finde bedre Produktionsmetoder eller til at afgive en opstaaet Monopol-

gevinst. Vi vender da tilbage til Varebeskatningens middelalderlige Udgangspunkt: at ramme den Næringsdrivendes særlige Gevinst, men ikke at ramme Forbrugeren.

Paa et særligt Punkt havde man desuden faaet Øjet op for Monopolets Brugbarhed, og det var Trafikvæsenet. Tilfældet, mere end Viljen, havde mange Steder gjort Staten til Anlægger, Ejer og Driftsleder af Trafikvirksomheder, som, naar de skulde styre hensigtsmæssig, maatte virke i al Fald under Aftalens og Kartellets, men oftest under det rene Monopols Tegn; Post, Jernbane, Telegraf, Telefon, Gas, Kraftcentraler, Vandværker og Sporvogne. Hvor man havde begyndt med koncessionerede Selskaber, havde det vist sig, at de for at kunne bestaa maatte straks efter erhverve sig et Monopol, og at den blotte Styre af disse Selskaber med Profitten som Maal og Kontrolmiddel, baade førte til tekniske Ufuldkommenheder, til at kunde umiddelbart rentable Linjer anlagdes, til en Fragt og Tarifpris efter Linien, „what the traffic can bear“, og en heraf følgende Underbinding af hele Industrier. Og endelig saa man en Kurs- og Kapitaliseringspolitik efter de værste Børsmønstre og en Vedligeholdelse af Materiel, der, medens en ukendt Klike endnu ikke havde solgt Aktierne, var under al Kritik — alt dette gav selv de blindeste Forstand paa, at Staten maatte overtage Trafikmonopolerne, i det store og hele til Gavn for Samfundet, forudsat man forstaar, at denne Gavn ikke alene skal maales med Rentabilitetens Maalestok. En Virksomheds Produktivitet er Udtryk for dens Nytte, Rentabilitet Udtryk for Besidderes Mo-

nopolmagt, dens Maximum og Produktivitetens Maximum falder saaledes ikke sammen.

V.

For Finansministrene var imidlertid Tobaksmonopolets faktiske Succes et „argumentum ad hominem“. Man vidste, at en koncentreret Storindustri, hvori Arbejderens Tal og Folkeløn er relativ ringe, den arbejdende Kapital relativ stor, Fordelingsomkostningerne for store i Forhold til Produktionsværdien, og hvis Produkter kan fremstilles i store og ensartede Kvantiteter, svarende til et i Vækst værende Masseforbrug, maa ende i et faktisk og for Besidder indbringende Monopol. Tobakken havde vist, at Staten ikke blot magtede Styret af et slikt Monopol, men endog med samfundsmæssig Fordel og uden Kraftspild kunde fremme Tidspunktet for dets Indtræden. Man havde set, at det 20de Sekels tekniske Forhold gjorde det Statsmonopol, der i det 18de Sekel var en utaalelig Byrde for Folket, til en Støtte for Staten, ja for selve Samfundslivet.

En Sammenligning mellem Sveriges og Frankrigs Produktionsomkostninger i Kr. for den af 100 kg Raatobak fremstillede Forbrugsvare fortæller om Monopolets Succes og Aarsagen dertil. I Sverige var før 1914 Næringen fri; c. 80 Fabrikker har fremstillet og solgt for 20 Mill. Kr. Varer, i Frankrig var der 20 Statsfabrikker, der fremstillede for 340 Mill. Kr. færdig Vare og som til Raastof anvendte 10 Gange saa meget som Sverige. Paa Individ af Befolkningen var Udgiften til Tobak i Sverige 685 Øre, hvoraf Staten

fik 85, i Frankrig var den 921, hvoraf Staten fik de 685; i Østerrig, der ogsaa har Monopol, er Befolkningens Udgift pr. Hoved 740 Øre, — Staten faar heraf de 460! Det svenske Forbrug er snarest simplere end det franske.

Nedenstaaende Tabel viser, hvad 100 kg Raatobak, omdannet til færdig Vare, udbringes til de i de to Lande, og hvorledes denne Pris kan opløses i sine Elementer:

	Sverige	Frankrig
Arbejdsløn	60	28 Kr.
Raavarer	100	81 —
Forvaltning, Reklame....	100	17 —
Total Produktionsværdi ..	260	126 —
Detailtillæg	160	56 —
Told og Skat	50	} 548 —
Driftsgevinst, Renter.....	90	
Publikum betaler.....	560 Kr.	730 Kr.!

Tabellen viser, at den koncentrerede Stordrift næsten halverer Udgiften til Produktionen, at Arbejdslønnen (uagtet den faktisk er størst pr. Arbejder) er mindst i Forhold til den producerende Mængde i Frankrig; og at Arbejdslønnen er en relativ ringe Størrelse — i Sverig 10 %, i Frankrig 4 % af Publikums Pris. Detailtillæget er 3 Gange saa stort i Sverige som i Frankrig! Ved Monopolet faar i Frankrig Staten c. 500 Kr. mere end i Sverige for 100 kg forarbejdet Vare. Heraf er 170 Kr. — lidt over $\frac{1}{3}$ — vunden ved at fordyre Varen \therefore betalt af Publikum, men 134 Kr. er vunden ved Koncentration af Drift, ved sparet Reklame, ved

bedre Teknik, over 100 Kr. er sparet i Handelsavancer, særlig Detailtillæg.

Overalt er Tobaksmonopolets Succes det samme; men en Ting maa huskes, at dets Udgift til Rente og Amortisation er meget ringe, fordi det var indrettet paa en Tid, hvor Forbruget var i sin Vorden, og de Virksomheder, der maatte exproprieres, var meget tilbage. I det franske Tobaksmonopol, der netto giver 400 Mill. francs, har Staten ikke stukket mere end 100 Mill. fr., eller ikke meget mere end det Beløb, den svenske Stat, da det i 1914 maatte indrette sit Monopol ved Udløsning af de private Selskaber, maatte sænke i Foretagendet.

I Danmark vil man ikke med Fordel kunne expropriere den private Tobaksindustri som Helhed, kun et lille Udsnit heraf, Cigaretfabrikkerne. Jeg har undersøgt det østerrigske Regie, der fremstiller ca. 7 Milliarder Cigaretter aarlig, og dér faaet nogle ganske interessante Erfaringer, baade med Hensyn til hvor faa Arbejdere, der egentlig skal bruges, og hvor „kloge“ Maskinerne er. Man kan regne, at en dansk Fabrik, der i to Hold i 8 Timer vil fremstille c. 500 Mill. Cigaretter, skal bruge 250 Personer ialt, incl. Embedsmænd. Angaaende Udgiften fik jeg opgivet, at „Sport“ — en tre Hellers Cigaret, som Regiet med Indkomst af 2 % til Grossist og 10 % til Detaillist altsaa kan sælge til Grossist for 2640 Heller for Mille, fremstilles for 440 Heller, heri inkluderet de saakaldte „Tangenter“, 3: Andel i Generalomkostningerne lige op til Departementets Lønninger. Det østerrigske Monopol tjente i 1912 over 200 Mill. Kr., eller 200 %, idet dets Brutto-Indtægt var 300 og Udgift 100 Mill. Kr.; af dette Overskud tjenes

over Halvdelen paa Cigaretter, hvis Forbrug langt fra endnu har naaet sit Mætningspunkt. Vort Forbrugs Mætningspunkt ligger oppe ved en Milliard Cigaretter, et Tal, vi endnu ikke har naaet. Uden Forhøjelse af Priserne, anslaaer jeg i min Bog „Vigtige Varer“ at vi ved Monopolisering af den væsenlig paa 4 udenlandske Trusters Hænder (hvoriblandt Bogdanoff, Strengberg og Americ. Tob. Co.) værende Cigaretindustri kan vinde 2 Mill. Kr. aarlig og dermed forrente et Laan paa 50 Mill.

VI.

Monopolet har store Fejl: a) at Varens Kvalitet lader noget tilbage at ønske (dog forbedret), b) at bureaukratisk Slendrian hindrer fornuftig Udvikling (store Aktieselskaber lider dog ogsaa under Bureaukratisme), c) store Statskapitaler skal bindes, d) Monopolet er næsten aldrig eksportdygtigt, e) Statens Indkøb i Udlandet sker ofte uden Skøn, f) Forholdet til Tobaksdyrkerne giver Anledning til Modstand, g) Funktionarismens Spøgelse skræmmer mange, ikke helt med Urette, derimod er Erfaringerne om Forholdet til Arbejderne ganske tiltalende. Fejlen ved Statsdrift er ofte den, at man har for mange Funktionærer, sjældent for mange virkelige Arbejdere, h) endelig fremhæves det konstitutionelle Synspunkt, at en Regering, der har Monopolindtægter, let bliver uafhængig af Bevillingsmyndigheden (dette var Svenskernes Indvending mod Gustav III.s Forslag).

Disse Mangler sætter en Grænse for Anvendelse af Statsmonopolet.

Man kan opstille den Lov, at hvor der er et na-

turligt Monopol, bør Staten hævde det som Kronret; Tyskland har utvivlsomt begaaet en grov Fejl ved ikke at regalisere Kalilejerne; ligeledes rammer Regalbetrægtningen Trafikmidler og Kraftkilder, f. Eks. Fosser og Vanddrag; om Staten skal drive saadant i eget Regie eller ej, er et praktisk Spørgsmaal, man bør dog altid sikre sig Hjemfaldsretten.

Med Hensyn til de store Varemonopoler, som ikke berøres af Bjærgregalet, er Betingelsen for Monopolisering den, at Stordriften i Tidens Løb alligevel maa ende i et Monopol, at Monopoliseringen straks betyder et teknisk Fremskridt, at Varen er ret ensartet i Fremstilling og dækker et Masseforbrug og at de finansielle Fordele er meget store; endelig vil Monopolisering af en Industri være betinget af, at den alt har naaet et saa højt Standpunkt, at dens tekniske videre Udvidelse systematisk kan lægges i Hænderne paa en Art Opfinderdepartement, saadan som de store Verdenstruster ogsaa benytter.

Spørgsmaalet om Expropriation af privat Industri følger en ny Betænkelse til; tager man en Industri i Opløbet, er Ekspropriationen billig; men skal man ekspropriere en udviklet, men spredt Industri, vil Erstatningssummerne, naar man vil være paa den sikre Side af Uretten, være saa enorm, at Forrentning og Amortisation sluger Fordelene ved Monopolet. Sverige har rimeligvis betalt dobbelt saa meget for den udløste Privatindustri, som hvis den kunde have anlagt Monopolets Fabrikker og Oplag fra ny af.

I Danmark vil der efter mit Skøn kun kunde være Tale om at monopolisere Cigaretproduktionen, Krudttilvirkningen og maaske Sprit, Tændstikker og Petro-

leumshandlen; Tændstikmonopolet vil i hvert Fald være at foretrække for en høj Skat.

Skal Monopolet bortforpagtes eller drives i eget Regie? De fleste Industrimonopoler bør helst efter Erfaringerne ude fra drives i eget Regie; dog kan man, hvis tekniske Vanskeligheder er for store, nøjes med at give en Eneret paa den Betingelse, at Staten slet intet ejer i Anlægget, men først faar det ved Hjemfaldsret.

Utvivlsomt burde Hjemfaldsretten have været en Betingelse for St. Thomas Havnekoncession. Erfaringen viser iøvrigt, at Staten ikke staar sig ved ikke at drive sine Monopoler i eget Regie; en Gennemgang af samtlige Monopoler vil give til Resultat, at de Mænd, der financierer et bortforpagtet eller bortkoncessioneret Monopol under Forhandlingerne i den Grad er Statsmagten overlegen, at Staten faar Risikoen og de andre Fordelen. Monopolerne vil i Statens Haand altid være mere givtige og paa samme Tid mindre tyngende for Publikum end det bortforpagtede Monopol, ja det rent private Monopol er med Hensyn til Teknik og Vedligeholdelse at foretrække for det bortforpagtede Statsmonopol. Enhver, der kender Østerrigs, Hollands og Frankrigs Jernbanehistorie, vil vide hvor ulykkelig og for Staten kostbar Sammenblandingen af statlige og privatøkonomiske Interesser har været; de Herrer, der for nogle faa Aar siden foreslog Bortforpagtningen af de danske Statsbaner, kan ikke have kendt Udlandets Eksperimenter. Hvis en Industri ikke egner sig til at komme under Statsregie, egner den sig overhovedet ikke til at monopoliseres.

Vi ser da ogsaa, at Frankrig, Østerrig og Italien

har overtaget det forpagtede Tobaksmonopol i eget Regie, at Frankrig har overtaget det forpagtede Tændstikmonopol, at Italien har ophævet Forpagtningen af Saltmonopolet og at alle de nye Monopoler, der er blevet gennemført i de sidste 25 Aar, er drevet af Staten — kun de af udenlandske Statsmænd afhængige Stater paa Balkan og Pyrenæerhalvøen fastholder Forpagtningen, og kun Sverige har for et nyt Monopols Iværksættelse foretrukket en Art Forpagtning.

Spørgsmaalet om Erstatningen ved Udløsning af bestaaende Virksomheder er af Betydning, naar vi staar overfor en fuldt udviklet Industri med mere beskudne Udviklingsmuligheder, særlig i en Tid, hvor de besiddende nervøst fortolker Ejendomsretten saa vidt som mulig, og hvor baade nuværende og Haab om fremtidige Fordele straks kapitaliseres i Aktiekurser.

Man maa gaa ud fra, at Grundlovens Bestemmelse om at alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, som ej begrundes i Almenvellet, skal hæves ved Lov, ikke hindrer Monopoliseringen af en bestaaende Industri. Paa den anden Side medfører Monopolets Indførelse, at Staten eksproprierer bestaaende Anlæg samt forbyder nogle Personer, der har Fabrikker, at anvende disse efter deres Hensigt. Med Hensyn til Erstatningen, skal man da ekspropriere en Fabrik efter hvad Amerikanerne kalder „physical valuation“ (de materielle Goders Genanskaffelsesværdi fradragen Sli-tage), skal man regne good will, skal man ekspropriere efter Aktiekurs eller Anskaffelsesomkostninger, skal man betale Erstatning for den ekstra Indtægt, en Fabrik har paa Grund af Toldbeskyttelsen?

Skal man uden for Ekspropriation betale Erstatning for Fabrikker, man kræver nedlagt? I Sverige gik man i Erstatninger ud over rimelige Grænser:

Fabrikanten kan fordre, at Staten indløser hans Maskiner, Raavare og Halvfabrikat, dog ikke udover, hvad der er hans normale Lager. Prisen sættes under Hensyn til det eksproprieredes fortsatte Anvendelighed. For Maskiner, der ikke indløses, giver Staten en Værdiformindskelses-Erstatning. M. H. t. de Fabrikker, der ikke eksproprieres og som længere kunde være brugt til Tobakstilvirkning, gives Erstatning for Forskellen mellem Ejendommens Værdi før og efter Monopolets Indtræden.

For Tab af Næring erholder Fabrikanten ogsaa Erstatning, indtil $12\frac{1}{2}$ Gange Middelhandelsgevinsten (Gennemsnittet for Aarene 1906—14). Erstatningen er forskellig efter Foretagendets Alder og er f. Eks. kun 5 Gange Middelgevinst, naar dette er yngre end 10 Aar. Middelgevinsten, udregnet honnet, d. v. s. man gaar ud fra passende Afskrivninger og Fornyetelser, ligesom Ejers egen Løn fradrages. Personlig Erstatning faar Direktør, uddannet fast Arbejder; Fabrikant og Værkmester faar egen godskreven Løn (1 Gang deres Gennemsnitsindtægt de sidste 4 Aar + Tillæg for de foregaaende Aar, dog ikke over 5 Gange Indkomsten). Handelsrejsende faar fra $\frac{1}{2}$ til 4 Gange Middelindtægt, alt efter Ansættelsestid. Ikke-Fagarbejder faar $\frac{1}{2}$ Aars Indtægt i Erstatning for Næringstab. Denne Erstatning bortfalder, naar Monopolet tager disse Folk i sin Tjeneste.

De, der i 4 Aar har handlet med Raatobak eller

haft Cigar- og Cigaretimport, faar en Erstatning af 10 % af Gennemsnitsomsætningen.

VII.

Monopolet kan være Helmonopol, d. v. s. alle Led i Varens Fremstilling er monopoliseret; f. Eks. ved Tobak: Raavarens Fremstilling, dens Udførsel, Handel med Raavaren, Fabrikation, Halvfabrikatet, Skæring (ved Spiritus, Raaspritmonopol etc.), Raffineringsmonopol, de forskellige færdige Varer, med eller uden Cigaretten, en gros Salget, Detailsalget osv. Monopolet kan omfatte enkelte af disse Processer, Importen alene og en gros Handel (vil være Tilfældet med Petroleum); hører Raavaren til Bjerg- og Mineprodukter, bør Fremskaffelsen af disse monopoliseres, men hører den til Planteriget, maa Avlen være fri, saaledes er altid Tobaksdyrkingen fri, om end ofte under Kontrol; hvor blot Hensigten er at faa Indtægt, er det nok at lejre sig paa et enkelt Sted af Produktionen og der kræve Told af Varestrømmen, men vil man ogsaa tjene ved Teknik eller ved at indskrænke Handelsomkostningerne eller hvor sociale Grunde spiller ind, saa udvides Monopolets Virkeomraade. En af de Grunde, der taler for Monopolet, er Muligheden for en retfærdig Prisregulering, man kan jo lægge Monopolgevinsten paa de ikke strængt nødvendige Sorter, som naar i Øjeblikket Melpriserne i Østerrig er lagt saaledes, at Grovformaling intet Overskud giver, men Møllerne af de finere Sorter maa hente sine Malepenge.

Angaaende Monopolets Teknik, maa jeg henvise til Beskrivelser af de enkelte Landes Monopoler i min

Bog „Vigtige Varer“. Med Hensyn til Importen kan Staten undertiden give enkelte Sorter fri, mod at Importør da betaler Told- og Monopolgebyr; Staten gør i Reglen vel i selv at holde baade Raastof- og færdige Vareoplag. Overhovedet vil denne Krig lære Staterne at sørge for Raastofoplag; uden sine store Indkøb i tidligere Aar var det østerrigske Regie snart løben tør. At nøjes med at monopolisere Handlen, er utilraadeligt, naar der er indenlandsk Produktion, fordi det vil medføre et meget dyrt Kontrolapparat med Fabrikkerne, hvis Tilførsel af Raavarer saavel som Fraførsel af færdig Vare man da skal paase.

Detailhandlen kan være efter Koncessionsprincippet i Lande, hvor dette er en gammel Skik; i Danmark vil den Vej være ufarbar. Her er vore Handlende til Gengæld vant til at faa deres Detailpris angiven af Fabrikanten. Monopolet bør have en Ingeniørafdeling, der ved Præmier er opmuntret til at prøve nye Metoder; med Ingeniører og Økonomer som Ledere er Stagnation ikke nær saa sandsynlig, som hvis man blot tager formelt uddannede Jurister. Det viser sig ved Monopolet, at mange ellers som uundværlig betragtede Handsegenskaber er ganske overflødige; kun til Indkøbet af Raamaterialer fra Udlandet kræves der en hel Del flair.

VIII.

M. H. t. de enkelte Monopoler har Tobakken været det givtigste, fordi Forbruget stadig har været i Stigen og Kvalitetskravet stadig øget. I Frankrig genindførte Napoleon i 1810 et Monopol og expropri-

erede Fabrikker til et Beløb af 10 Mill. Frcs. og Lagre til et Beløb af 60 Mill.; med en Række Forbedringer ser Ordningen nu saaledes ud: aarlig bestemmer Finansministeren hvor stort et Areal der maa beplantes med Tobak. Dyrker skal sælge sin Høst til et Statsmagasin, hvorfra Tobakken gaar til de 30 Centraloplag, hvor den sorteres og derfra føres til nærmeste Fabrik. Finansministeren modtager fra Opkøbere Licitationsstilbud om udenlandsk Raatobak; Staten er dog ofte direkte repræsenteret ved de hollandske Tobaksauktioner; 20 Fabrikker gør Raavaren til Forbrugsvare, som gennem Centraloplag gaar ud til Detaillister (Debitanter), som ansættes paa samme Maade som vore Lotterikollektører. Med en Udgift af 100 Mill. har man en Bruttoindtægt af 500 og et Overskud af 400 Mill. Frcs.

I Østerrig giver Tobakken et Overskud af over 200 Mill. ö. Kr. Organisationssystemet er noget lignende som i Frankrig, kun optræder den østerrigske Regieforvaltning mere aktivt, det forbedrer og forøger stadig Varesorterne og Tekniken, det gør meget for sine Arbejdere og det griber direkte ind paa de udenlandske Markeder. Det ungarske Monopol er pligtig til at levere det østerrigske Regie ungarsk Raatobak til „cost-price“. Ogsaa i Østerrig er Detailudsalgenes Tal bestemt af Regeringen; Detaillisten faar 10 % og Grossisten 2 % af den af Monopolforvaltningen satte Detailpris.

I 1883 afkøbte Kongeriget Italien et koncessioneret Monopolselskab dets Fabrikker; siden den Tid er Statens Indtægt fordoblet til 220 Mill. Lire, ogsaa Italien har en lignende Ordning som Frankrig. I Spa-

nien og Portugal er der bortforpagtet Monopoler; ogsaa alle Balkanstaternes Monopoler er bortforpagtede de fleste Steder til udenlandske Selskaber; i Grækenland er blot Skæringen af Tobakken monopoliseret, medens Produktion af Raatobak og af færdig Vare samt Handelen er fri; kun er Indførsel og Engrossalg af Cigaretpapir et Statsmonopol.

I Rumænien driver nu Staten selv Monopolet med Undtagelse af Monopolet i Cigaretpapir, som er sat i Sikkerhed paa et Statslaan. I 1898 indførte Japan et Statsmonopol paa Køb og Salg af Tobaksblade; 6 Aar efter gik man over til det fuldstændige Monopol for alle Produktionens Processer; foruden at dække 10 % af Statsudgifterne har Helmonopolet givet Ensartethed i Fremstilling og Forbrug, Enkelthed i Kontrol, større Eksport og bedre Produkt. I de sidste Aar synes overalt Monopolets Produkter at være blevet bedre, f. Eks. har Østerrig en stor Eksport til Tyskland baade af Cigarer og Cigaretter.

I Sverige er Monopolet først indført 1915, idet en faktisk Sammenslutning af bestaaende Selskaber overgik til at være det Selskab, der forpagtede Monopolet; medens man ikke nok kan rose Forberedelserne til Monopolet, som taler højt for den svenske Embedsstands Dygtighed, saa maa det siges, at den svenske Stat i Forhandling med Bankerne om Financieringen har trukket det korteste Straa. Staten kommer i Virkeligheden til at garantere baade Preferenceaktierne og Obligationerne i Forpagtningsselskabet. Staten overtager selv alle Stamaktierne. Monopolet har Eneret til at købe Raatobak fra Dyrkers Tørrerum, som er under Visitationskontrol; det har Eneret paa at indføre

Raatobak og paa Fabrikering og Forpagtning samt paa at sælge Cigaretpapir. Detailhandelen er fri for alle; men Staten kræver den paa Originalpakningen satte Detailpris overholdt; Handlende har Ret til at indføre færdige Varer mod at erlægge Told og et Monopolgebyr.

Af politiske Grunde har Frankrig, Østerrig og Ungarn og enkelte sydlige Lande Krudtmonopol; i Frankrig er mærkværdigvis Produktionen af Dynamit og Nitroglycerin fri Næring.

I Danmark har Staten vor eneste Krudtfabrik, men mangler et Værk, hvor vi kan nitrere Bomulden og Cellulosen.

Et i Reglen bortforpagtet Monopol paa Tændstikker er gennemført i Spanien, Portugal, Grækenland, Serbien og Rumænien. I 1872 eksproprierede Frankrig 600 Fabrikker og Værksteder; et Aktieselskab med 40 Mill. Frs. Kapital forpagtede Monopolet; 1890 overtog Staten Monopolet i eget Regie. De franske Statsmonopoler paa Tændstikker, Krudt og Tobak indbringer Statskassen Brutto 600 Mill. Frs. og Netto 10 % af hele Statens Udgiftsbudget.

Det nedarvede Saltmonopol har vi endnu i Italien, der ejer alle Saliner udenfor Sicilien; Saltet opmagasineres i Hovedoplag og sælges gennem Detailmagasiner.

Ejendommelig for Saltmonopolet er, at Prisen er yderst forskellig for Varer, der i Kvalitet staar nær ved hinanden; i Basel er saaledes Prisen for Taffelsalt 34 Øre, for Køkkensalt 8 Øre, Kvægsalt 7 Øre og industrielt Salt 4½ Øre pr. Kilo.

I Østerrig ejer Staten alle Saltværker, ejendommelig er, at de østrigske Statsbaner holder Saltoplag og

sælger derfra; medens Kvæg- og Fabriksalt direkte købes fra Statens Oplag, sælges Husholdningssalt gennem Storkøbmænd, dog at man i Statsbanernes Saltoplag har en Konkurrence med dem. Ungarn har en lignende Ordning, hele det østrigske Monarki har af Saltet en Bruttoindtægt af 90 og en Nettoindtægt af 70 Mill. ö. Kr.; Balkanstaterne har alle Saltmonopol, som i Grækenland og Tyrkiet er underlagt Forvaltningen af „dette publique“, som administrerer og afdrager Statsgælden. Serbien har kun et Handelsmonopol. Medens Sukker intetsteds er monopoliseret, er Handelen med Saccarin i Tyskland, Frankrig og faktisk Rusland monopoliseret, Monopolet er overladt en Forpagterfabrik, Detailsalget sker gennem Apotekere mod Recept; det samme er Tilfældet med det italienske Kininmonopol. Petroleum er kun i Serbien og Grækenland Genstand for Statsmonopoler paa Indførslen og en gros Handelen; Rumænien har en Form for Raffinaderingsmonopol; Rusland ventes at ville genoptage det i 1873 opgivne Naftamonopol; Østerrig-Ungarn er i dette Øjeblik i Færd med at organisere sin Petroleumshandel og Raffinering, saaledes at man gør de bestaaende Organisationer af Petroleumsproducenter til Statsinstitutioner ved i deres Styrelse at indsætte en Majoritet af k. k. Embedsmænd.

Interessant er det tyske Forsøg paa at slaa Standard Oil af Marken; 1911 vedtog Rigsdagen en Resolution, hvorefter Forbundsraadet det følgende Aar fremsatte et Monopolforslag, der støttedes af Deutsche Bank, der ønskede Lønning og Afsætning for sin rumænske Petroleum. Fejlen ved Forslaget var, at Tyskland ikke kan undvære Standard Oil; et Land som

Danmark kan bedre finde en Leverandør uden for den amerikanske Trust. Forslaget er i Hovedtrækkene: det tyske Rige giver til et Aktieselskab, hvis Kapital er 60 Mill., Eneret paa at indføre, raffinere og sælge en gros; Maalet er at holde en Pris af 20 pf. pr. Liter; Selskabet maa tjene $\frac{1}{3}$ pf. pr. Liter; stiger Prisen, falder Selskabets Dividende-Andel, sættes Prisen under 20 pf. stiger dets Andel; ved 16 pf. pr. Liter maa Selskabet tjene $\frac{1}{5}$ pf.; af Udbyttet ud over Selskabets saaledes ansatte Fortjeneste gaar det meste til Riget; men en Del gaar til en Pris- og Udbytteudligningsfond.

Der findes forskellige andre Monopoler (f. Eks. Opium i mange asiatiske Stater); men jeg skal her slutte med at omtale Spritmonopolet.

Som Udskænkingsmonopol har vi det i Virkeligheden ved Gøteborg-Systemet, hvis Egenart er at Handels- og delvis Udskænkingsretten er overtaget af et (af Kommunen) koncessioneret Selskab, hvis Overskud ved Brændevinssalget direkte eller indirekte tilfalder offentlige Formaal, og hvor egen Dividende er begrænset. Gøteborgsystemet er speciel skandinavisk; desværre er det upopulært blandt Afholdsagitorerne.

Rusland genindførte efter 30 Aars Hvile i 1894 et Handelsmonopol, der omfatter 75 russiske Gouvernementer. Private fremstiller Raaspritten, som de sælger dels til statlige, dels til private koncessionerede Raffinaderier. Kronen er forpligtet til at afkøbe Brændrierne en vis Mængde, som fordeles efter disses Kapacitet. Salget af Spirituosa finder Sted fra kejserlige Oplag til Kronudsalg eller koncessionerede private

Udskænkingssteder; da Spiritusudskænkning standses ved Krigens Udbrud, var Monopolets Indtægt c. 800 Mill. Rbl. og dets Udgift 200 Mill.

I Schweiz gik Beskatningen af Alkohol i 1887 fra Kantonerne over til Edsforbundet; samtidig gennemførtes Alkoholmonopolet, for saa vidt Raastoffet ikke er Vin eller Frugt. Forbundet har Eneret paa at indføre de $\frac{3}{4}$ af Forbruget, som de hjemlige Brænderier ikke magter at fremstille. Private indenlandske Brænderier maa efter Licitation levere deres Produktion til Forbundet, som videre sælger den til en af Forbundsraadet sat Pris (120—150 francs pr. hektoliter) til engros Handelen, som er frit Erhverv; Grossisterne fordele Brændevinen blandt Udskænkninger og Detailister, som koncessioneres af Kantonen og som derfor betaler en Afgift i Forhold til deres Omsætning. Denatureret Brændevin sælges uden Monopolgevinst.

Private har Lov til at indføre Cognac mod at erlægge Told og et Monopolgebyr. Monopolet indbringer Forbundet netto 8 Mill. Frcs.; i Driftsudgifterne er inkluderet Afskrivning af Oplag og Raffineringsanstalter og Aibetaling af det Laan, man optog, da man exproprierede de private Raffinaderier.

I Italien, hvor de enkelte Smaastater i Reglen havde Monopol før 1870, paatænker man efter Krigens en Art Spritmonopol; Tysklands Regering har tvende Gange, nemlig i 1886 og i 1908, ventileret Tanken om et Handels- og Raffineringsmonopol, der skulde afkøbe de private Brænderier Raaspritten; begge Gange faldt Forslaget i Rigsdags-Kommissionen; et egentlig Produktionsmonopol er udelukket paa Grund af de

mange Landbrænderier; men Handelsmonopolet skal vist komme frem igen efter Krigen.

IX.

I det 19de Aarhundredes sidste Fjerdedel har Kornmonopolet spøget, omend udfra forskellige Interessers Synspunkter; i Schweiz var Socialisterne de første til at kræve Monopolet; senere kom Agrarerne, som hadede Kornimportørerne og derfor vilde lægge den nødvendige Import i Statens Haand, samtidig forlangte Bønderne, at Statsmonopolet skulde sætte en fast Pris af 21 Frcs. pr. 100 kg Hvede; dette Forslag var samtidig med at Kanitz i Tyskland havde foreslaaet, at Riget skulde gøre Køb og Salg af Korn til Statsmonopol og derved gøre sig til Herre over Indlandets Priser; man gik ud fra, at Staten skulde købe i Indlandet til en ret høj Pris, som ikke ændredes med Konjunkturerne. Da Kornpriserne ved Aarhundredets Skifte steg, tabte Agrarerne Interessen for Monopolet, som nu i Schweiz fik Tilhængere i Møllerne, som ventede, at Statsmonopolet indirekte kunne lægge en Straffetold paa det præmiehjulpne tyske Mel.

Krigen har atter bragt Kornmonopolet i Forgrunden, denne Gang med Middelalderens Begrundelse: Forbrugshensynet; baade Tyskland, Østerrig og Ungarn har gennemført en monopollignende Ordning, senest i Østerrig. Der er indrettet et Monopolinstitut „Getreideverkehrsanstalt“, ejet og styret af Staten; i Oktober 1915 er der taget Inventar over Bøndernes Høst; enhver Landmand maa kun beholde en vis foreskrevet Mængde i Forhold til sit Person- og Dyrehold; Landet er delt i Kredse, Monopolet udnævner i hver Kreds

2 Kommissionærer, hvoraf den ene er en Købmand og den anden en af Bøndernes egne Indkøbsforeninger. Kommissionærerne véd, hvormeget hver Bonde skal sælge; Monopolet har i Forvejen udregnet, hvormeget hver Kommune skal have til Brødkorn samt fordelt Kornmængden mellem Bryggere og Møllere; forsaavidt disse er organiserede i Karteller, f. Eks. Bryggerne og en Del af Møllerne, angiver man dem, hvormeget deres Branche kan faa af Korn. Kartellets Kontor, som er forstærket med et Flertal af Embedsmænd, fordeler da den tilstaaede Kornmængde mellem de enkelte Medlemmer, denne Fordelingsplan meddeles Monopolet, som nu meddeler den enkelte Brygger og Møller, hos hvilken Kommissionær han skal købe sit Korn. Kommissionæren angiver atter, hos hvilken Bonde Kornet ligger. Ligesom hver Brygger og Møller altsaa faar angivet, hos hvilken Landmand han skal købe sit Korn, faar hver Bager angivet, hos hvilken Møller han skal hente sit Mel. Da østerrigsk Produktion langt fra strækker til, maa Monopolet købe i det ungarnske Søstermonopol, der har Overskud, samt indføre fra Udlandet, hvor det er muligt. Medens Monopolet kan købe til Maximalpris i Ungarn, maa det betale f. Eks. Rumænien den Pris, det Land forlanger, og gensælge dette med Tab. Monopolet staar saaledes m. H. t. det indenlandske Opkøb kun som Mægler; men for Indkøbene fra Udlandet maa det optræde som Køber. Da Monopolordningen i det store og hele virker tilfredsstillende er der ogsaa i Agrarkredse Ønske om at gøre Krigsselskabet permanent; Meningen er at Selskabet da skal afkøbe Agrarerne til en fast Pris (formentlig 22 à 24 ö. Kr. for Hvede), og ligesom nu angive hver Møller og

Brygger hvor han skal købe sit Korn; samtidig skal Selskabet sørge for Importen; Møller og Brygger skal give saa meget for Kornet, at Selskabet faar sine Udgifter dækkede og kan tjene 1 à 2 ö. Kr. for Staten pr. 100 kg; der vil da ligesom nu blive sat Mølle- og Bagertakster efter en jævn god Bedrifts Omkostninger. Paa mange andre Omraader har Tyskland og Østerrig-Ungarn under Krigen nærmet sig Statsmonopolet; interessant er at man i stort Omfang har brugt bestaaende Truster og Kartelorganisationer; man har ved et Magtbud indsat Embedsmænd i Kartellets Ledelse og gjort Kartelsekretæren til statlig Kontorchef; man anvender den bestaaende Organisation, sikrer dens Medlemmer en fair Profit, men tvinger dem iøvrigt til at virke med Statens Tarv for Øje; man har anvist en Vej og skabt en Præcedens, som mange Industriledere betragter med bange Anelser. Efter Krigen vil Staterne, hvis de vil og kan betale deres Gæld, komme til at fordoble deres Udgiftsbudget. Statsmonopolerne kommer til at holde for, og stillet over for Valget: Indkomstskat eller Statsmonopol, vil selv de konservative og liberale foretrække det sidste, rent bortset fra at der virkelig er Grænser for, hvor høj en Indkomstskat kan være.¹⁾

¹⁾ Af de neutrale Stater har i øvrigt Norge (jfr. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1915) med samme delvis agrarprotektionistiske Begrundelse, som Østerrig vil give til efter Krigen at fortsætte Monopolet, akcepteret dette.

I det italienske Livsforsikringsmonopol har de sidste Aar givet os en Fornyelse af det 18de Sekels Regalmonopoler.